

NEDERLANDSE PIJPENSTELLEN IN POLEN

door Lodewijk van Duuren & Edward Zimmermann

Vondsten van een groot aantal pijpenstelen met namen van Nederlandse pijpenmakers en pijpenhandelaren in Polen tonen aan, dat de import van pijpen uit Nederland van groot belang was. Waarschijnlijk hebben enkele van deze pijpenmakers of -handelaren zich vooral toegelegd op de export.

Dirck Entvogel, een Amsterdamse pijpenhandelaar die woonde op de Nieuwe Zijds Voorburgwal (1), was de belangrijkste leverancier van pijpen aan de Verenigde Oostindische Compagnie (V.O.C., 1743). Zo staat in het jaarnaal van 1743 van de opperboekhouder van de V.O.C. te lezen: *Bet.(aald) aan Dirck Entvogel voor 100 gros lange fijne tabakspijpen a 22 stv (stuivers) 't gros 121.6.-.*

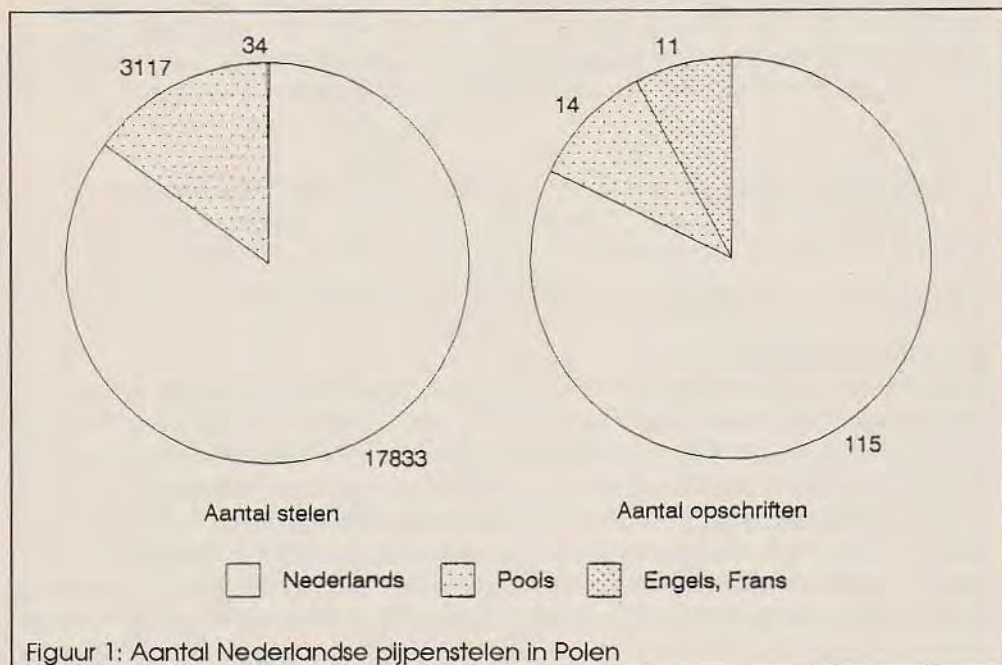
Deze pijpen werden door de V.O.C. vanuit Nederland naar alle delen van de wereld verscheept. Sommige landen trachtten de import van pijpen uit Nederland te beperken of geheel een halt toe te roepen. De koning van Pruisen bevorderde de afzet van nieuw opgerichte pijpenfabrieken in Stettin en Königsberg (2) door in 1754 een invoerrecht van fl. 2,50 per gros te heffen en kort daarop door in- en doorvoer geheel te verbieden. Twee bekende Goudse pijpenfabrikanten Frans Verzijl en Jacob de Vos verloren daardoor in totaal fl. 30.000,- afzet in één jaar (Helbers & Goedewaagen, 1942). Volgens Zimmermann (1992) bestonden echter in Stettin en Königsberg geen pijpenfabrieken en het jaartal 1754 moet volgens hem 1765 zijn.

Was die export naar Pruisen nu werkelijk zo belangrijk? Vondsten van pijpenstelen uit Polen (3) geven zonder meer een bevestigend antwoord op deze vraag. In Polen zijn tot nu toe 1607 pijpenstelen gevonden met de naam van de bovengenoemde pijpenhandelaar, Dirck Entvogel. Vondsten uit een pijpenstort uit Alphen aan de Rijn tonen aan, dat hij in ieder geval in deze plaats zijn pijpen liet vervaardigen (Van der Meulen, 1986).

Opvallend is overigens dat pijpenhandelaren goed vertegenwoordigd zijn in de pijpensteelvondsten in Polen: Harmanus Blom (4) (Tymstra, 1986), Jac. Broeland, Frans van de Velde en Grietje Visser (Duco, 1987). De eerder genoemde benadeelde pijpenmakers Frans Verzijl en Jacob de Vos zijn ook met behoorlijke aantallen (respectievelijk 863 en 964) van stelen uit Polen bekend.

Vergeleken met vondsten uit Nederland zijn er ongelooflijke aantallen stelen met namen uit de Poolse bodem te voorschijn gekomen. In totaal zijn er meer dan 17.000 pijpenstelen met name van Nederlandse herkomst gevonden. De 10 van Franse en 24 van Engelse oorsprong geven aan, dat

import uit die landen van aanzienlijk minder belang was. De fabricage van eigen bodem speelde nog wel een rol van betekenis gelet op de 3117 van Pools/Duitse herkomst (5) (fig. 1). Per land van herkomst zijn de verschillende teksten met hun aantallen opgenomen in tabel 1.

Figuur 1: Aantal Nederlandse pijpenstelen in Polen

De "top-5" van de pijpenmakers ziet er als volgt uit:

lelie	1 Hendrik Manshooff	3392 exemplaren	(1753)
vos	2 Barent van Berkel	2526 "	1750-1752
Angelic	3 Michiel Brem	2381 "	1722-1723
vos	4 Jacob de Vos	964 "	1720-1727
L. Verzijl	5 Frans Verzijl	863 "	

Het feit dat van sommige pijpenmakers in Polen relatief meer stelen worden gevonden dan in Nederland, zoals van Hendrik Manshooff, Michiel Brem en Jacob de Vos, zou kunnen betekenen, dat deze pijpenmakers vooral voor de buitenlandse markt produceerden. Voor Barent van Berkel en Frans Verzijl was de export ook van aanzienlijk belang, maar zij zetten tevens op de binnenlandse markt grote hoeveelheden pijpen af. Hoewel de meeste pijpenmakersnamen op de stelen bekend zijn uit vondsten in Nederland (Van Duuren, 1985, 1988 en 1993), zijn er verscheidene namen gevonden die nog niet eerder van stelen bekend waren, zoals Dubois (6), Simon of Steven de Jong, Egbert Jonkman, Jillis de Knippel, Jan Puyt (7), M

Maarten van de Ring, Leendert de Roos, Dirck de Ronde, Jan Souffreu, Soutman, Hendrik Sparnaay, Pieter of Cornelis Oosterling, Van Veen, Willem de Vet en Jacobus de Vos. Ook komt het regelmatig voor, dat pijpenmakers reeds bekend zijn van vondsten uit Nederland maar dat de schrijfwijze van de namen op in Polen gevonden stelen verschilt van de tot nu toe bekende Nederlandse vondsten. Zo zijn bijvoorbeeld in Polen stelen gevonden met het opschrift PIE:LENS/INGOUDA, terwijl tot nu toe alleen stelen met P.LENS/INGOUDA in Nederland gevonden zijn (8).

De meeste namen van in Polen gevonden stelen zijn correct gespeld, echter ook niet juist gespelde namen komen voor, zoals OVERWASEL, B:DE:BIER, BREN, GAUDA, INOUDA etc. (9). Vaak duiden dergelijke afwijkende spellingen op vervalsingen. Hieruit kan echter niet met zekerheid afgeleid worden, dat deze buiten Nederland vervaardigd zijn, omdat deze praktijken ook in Nederland regelmatig opdoken (Van der Meulen, 1986).

Dankzij deze Poolse vondsten van Nederlandse pijpenstelen is een klein stukje pijpenhistorie ontsluitend. Je zou kunnen zeggen: "Wie de pijpensteel niet eert, is de pijppekop niet waard".

Tabel 1

Num.	Opschrift	Betekenis	Type	Aantal
1	.ABRAHM./	Abraham van den Berg ?	1	1
2	I.V.BEEK/ INGOUDA	Jan van Beek	1	37
3	N:V:BEEK/:GOUDA	Jan van Beek ?	1	1
4	A.BEGE(ER) / IN GOUDA	Adrianus Begeer	1	1
5	BARENT./ V.BERKEL.	Barent van Berkel	1	2516
6	V.BERKEL/ BARENT	Barent van Berkel	1	8
7	.BARENT./ .BERKEL.	Barent van Berkel	1	2
8	A.VD:BERG / IN GOUDA	Abraham van den Berg	1	1
9	/ VAND:BERG.	Abraham van den Berg	1	1
10	V:D:BERG/ IN:GOUDA	Van der Berg	1	1
11	B:DE:BIER/	Bart de Pier	1	1
12	HARMANUS./ .BLOM.	Harmanus Blom	1	4
13	I.V.BOMELE/	I. van Bomele ?	1	1
14	L.V.BORZELE /IN:GOUDA	Leendert van Borselen	1	1
15	:M:BREM/ INGOUDA	Machiel Brem	1	2280
16	M.BREM/ M.BREM.	Machiel Brem	1	98
17	GOUDA./ M.BREM	Machiel Brem	1	1
18	BREMBREM/ IN GOUDA	Machiel Brem ?	1	1
19	BREN/ IN GOUDA	Machiel Brem ?	1	1
20	/A.BREMMER(T)	Aart Bremmert	1	1
21	V.DANIEL / (B)ROELAND	Daniel / Broeland	1	1
22	/ .BROEL(AND)	Jac. Broeland	1	1
23	BROILAND/	Jac. Broeland ?	1	1
24	I.BROILAN/ IM GOUDA	Jac. Broeland ?	1	29
25	COHOU./ IN GOUDA	Cornelis Oosterhout	1	6
26	.DAMMAN./	Jan of Albartus Damman	1	1
27	I.DANENS/ IN GOUDA	Jan Danens	1	3
28	IAN.DANE /IN GOUDA	Jan Danens	1	1
29	.DERVIN./	Van der Vin	1	1
30	DUBOIS/ IN GOUDA	Dubois	1	1
31	I.V.DUS: /	Jan of Joris van der Dus	1	1

32	DIRCK.ENT./ VOGEL	Dirck Entvogel	1	2
33	DIRCK/ ENT.VOGEL	Dirck Entvogel	1	1233
34	DIRCK/ ENT:VOGEL	Dirck Entvogel	1	21
35	DIRCK/ ENTVOGEL	Dirck Entvogel	1	323
36	DIRCK/ VOGEL	Dirck (Ent)vogel ?	1	28
37	/ S.GROEN	Simon Groenendal	1	1
38	S.GBOEND/ S.GBOEN	Simon Groenendal	1	1
39	HANS.VAN /	Hans van?	1	1
40	A:HERBUS/	Abel Herbus	1	2
41	MELCHIOR/ HILLIGER	Melchior Hilliger	1	1
42	.HITTERSK./	Hittersk ?	1	1
43	.IACOBUS./	Jacobus	1	1
44	IANS./	Jan S.. ?	1	1
45	E.DE IONG/ IN GOUDA	E. de Jong ?	1	8
46	/ E.IONG	De Jong ?	1	1
47	L.DE.IONG/	Lucas of Leendert de Jong	1	7
48	LEENDERT/ DE.IONG	Leendert de Jong	1	1
49	S:DE IONG/	Simon of Steven de Jong	1	16
50	LUCAS/DE IONG	Lucas de Jong	1	28
51	E.IONKMAN./ IN GOUDA	Egbert Jonkman	1	24
52	D.KIST/ IN GOUDA	Van der Kist	1	2
53	GILLES/ D.KNIPPEL	Jillis de Knippel	1	56
54	LEEN/ INGOUDA	Jacobus van Lee ?	1	1
55	P.LENS/ IN GOUDA	Pieter Lens	1	49
56	PIE:LENS / IN GOUDA	Pieter Lens	8	1
57	.LICHTIVS./ .ANNO 1632.	Per de Licht	9	1
58	MAERLING/	Gerrit of Dirk Maerling	1	1
59	H MANSHOOF/ IN GOUDA	Hendrik Manshoof	8	3
60	H.M.HOOT./	Hendrik Manshoof ?	1	1
61	H.M.HOOFT/ IN GOUDA	Hendrik Manshoof	1	3387
62	IN GOUDA/ M.HOOFT.	Hendrik Manshoof	1	1
63	H.M.HOOT./H.M.HOOT./H.M.HOOT/..	Hendrik Manshoof	1	1
64	G.MARTE./ IN GOUDA	Gloudt Marte	1	1
65	I:DE:MOL/ IN:GOUDA	J. de Mol	1	179
66	IAN:DE:MOL/	Jan de Mol	1	1
67	I.NOBEL./ INGOUDA.	Jacob Nobel	1	122
68	OVERWESEL/ IN GOUDA	Overwesel	1	38
69	OVERWASEL./ INOUDA	Overwesel	1	1
70	D.PASSET/ IN GOUDA	Daniel Passet	1	2
71	IAN PUYT/ IN GOUDA	Jan Puijt	1	1
72	M.VD.RING/	Maarten van den Ring	1	1
73	L.DE.ROOS/ INGOUDA	Leendert de Roos	1	11
74	/ :D.D.RONDE	Dirk de Ronde	1	1
75	I.SOUFREU / I.SOUFREU	Jan Souffreu	1	1
76	I.SOUFREU/ IN GOUDA	Jan Souffreu	1	66
77	IANDANE / SOUTMAN	Jan Danens & Jan Soutman ?	1	1
78	H:SPIRNAI/	Hendrik Sparnaay	1	3
79	.SPERNAAI/INGOUDA	Sparnaay	1	1
80	D.STERLING/IN GOUDA	Cornelis of Pieter Oosterling	1	1
81	I STOMMAN	Jacobus Stomman	1	1
82	INGOUDA/ M.STROM	Machiel Storm ?	1	8
83	P.S.BURGH/ IN GOUDA	Pieter Swanenburg	1	118
84	P.SBURGH./ INGOUDA	Pieter Swanenburg	1	3
85	P.THOEN/ IN GOUDA	Pieter Thoen	1	31
86	A.VALKENBURG/ INGOUDA	Andries Valkenburg	1	1
87	A.VALKENB/ IN GOUDA	Andries Valkenburg	1	1
88	VEEN./ GOUDA.	Van Veen	1	1
89	FRANS VAN/ DER VELDE	Frans van de Velde	1	1635
90	FRANS VAN/ DE.VELDE	Frans van de Velde	1	3
91	FRANS VAN/ .DEVELDE	Frans van de Velde	1	2
92	I.VERSLUIS./ IN GOUDA	J. Versluis	1	17
93	I.VERSLUYS./	J. Versluis	1	1

94	F.VERZYL./ INGOUDA	Frans Verzijl	1	861
95	FRAN VERZY	Frans Verzijl	8	1
96	F.VERZYL	Frans Verzijl	8	1
97	M.VERZYL./ IN GOUDA	Maarte of Maria Verzijl	1	2
98	W.D VET:/ INGOUDA	Willem de Vet	1	14
99	W:D:VET:/ INGOUDA	Willem de Vet	1	5
100	VISSER / GRIETIE	Grietje Visser	1	1
101	I.DE.VOGEL/ IN GOUDA	Jacobus de Vogel	1	6
102	IAC.DE VOS./ INGOUDA	Jacobus de Vos	1	941
103	I.DE VOS./ INGOUDA	Jacobus of Jan de Vos	1	23
104	I.V.D.WERF/ IN.GOUDA	Jan of Jacob van der Werf	1	28
105	I.V.WINT/ IN GOUDA	Jan Verwint	1	9
106	I:WOERLE/ IN GOUDA	Jan Woerlee	1	17
107	.KOOPHANDEL ? / ? ET VATERLANDT		9	1
108	.IAGT../PYP.		1	1
109	IN GOUDA/ IN GOUDA		1	1
110	INGOUDA / INGOUDA		1	1
111	GOUDA / GOUDA		1	1
111	GOUDA / GOUDA / GOUDA		1	1
112	GOU:OUDA:/GOUD:		1	1
113	/GAUDA		8	1
114	GOUDA/ , IN GOUDA/ , INGOUDA		1	162
115	/IN GOUDA , /INGOUDA , /GOUDA		1	3281
116	GERMANY		9	41
117	FABRIQ /SALINGER/ ROSTIN		1	1
118	FABRIQ /SALINGE/ ROSTIN		1	1
119	FABRIQ /SALINGRE/ GOUDA		1	2
120	FABRIQ /SALING./ GOUDA		1	3
121	FABRIQ / ROSTIN		1	1862
122	FABRIQ / ROSTIN		3	16
123	FABRIQUE /ROSTIN		8	2
124	FABR / ROST		9	97
125	IN ROSTIN / FABRIQUE		3	1
126	ROSTIN / FABRIQ		9	4
127	FABRIKE IN/ SCHLESIEIN		1	711
128	SCHLESIS / FABRICE		1	298
129	WEISSEN / SPRING		1	78
130	GAMBIER / A PARIS	firma Gambier	9	4
131	GAMBIER/ a PARIS/ m.M	firma Gambier	2	2
132	L.FIOLET/ a ST.OMER/ FRANCE	Louis Fiolet	2	1
133	NOEL / LYON/ DEPOSE	Firma Noël	2	3
134	W.T.B. / LONDON	William Thomas Blake	7	1
135	C.CROP / LONDON	Charles Crop	7	18
136	C.KENYON.LIVERPOOL	C. Kenyon	7	1
137	KENT		7	1
138	LIVERPOOL		7	1
139	NOTTINGHAM / DAFT	Henry of William Daft	7	1
140	TAYLOR / YARMOUTH	James Taylor	7	1

NOTEN

- 1 De Nieuwe Zijds Voorburgwal heette eertijds Pijpenmarkt.
- 2 Stettin is de Poolse stad Szczecin aan de monding van de Oder en Königsberg de Poolse stad Królewcu in de voormalige Duitse provincie Neumark.
- 3 Delen van het huidige Polen behoorden in de 18e eeuw tot Pruisen.
- 4 Pijpenhandelaar van het Goudse Veer in Amsterdam.
- 5 Hierbij is er gemakshalve van uitgegaan, dat het aandeel stelen met tekst representatief is voor de totale import of productie. Zie voor de achtergronden van de Poolse pijpenmakers de artikelen van Smiesing & Zimmermann (1989 en 1990).

6 Hoewel op de steel IN GOUDA staat, komt een pijpenmaker met deze naam niet in de Goudse gildeboeken voor.

7 Inmiddels bekend van een vondst uit Zoetermeer.

8 In de tabel is onderscheid gemaakt tussen verschillen in interpunctie, tussen het aantal "spaties" tussen de tekstonderdelen, en tussen GOUDA en IN GOUDA, dit in tegenstelling tot eerder in de PKN gepubliceerde tabellen.

9 Het is niet uit te sluiten, dat enkele afwijkend gespelde namen voortkomen uit slecht leesbare en daardoor verkeerd geïnterpreteerde teksten op de steel. Ook enkele nog niet geïdentificeerde namen behoren mogelijk tot deze categorie, zoals I.V.BOMELE of HITTERSK.

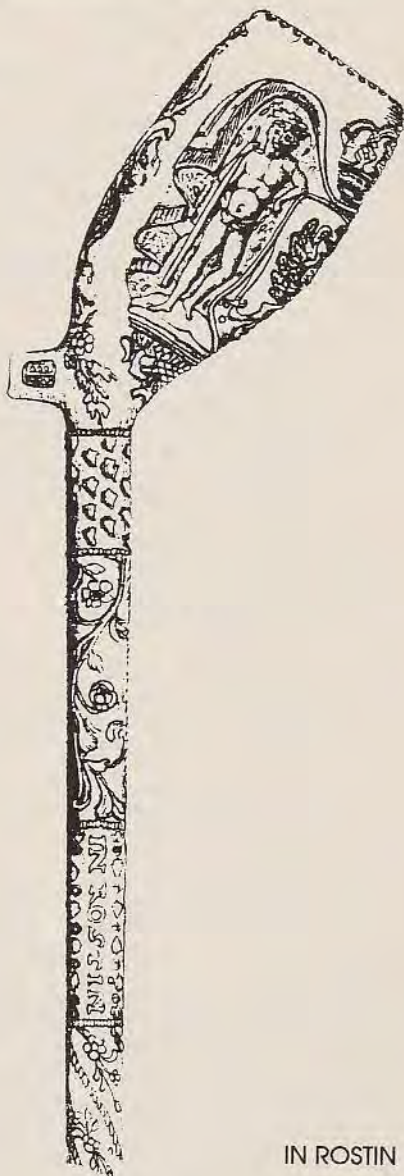
LITERATUUR

- D.H. Duco, 1987. De Nederlandse Kleipijp, handboek voor dateren en determineren. Pijpenkabinet, Leiden.
- L. van Duuren, 1985. Voorlopige inventarisatie van pijpmakersnamen en andere opschriften op kleipijpstelen. PKN VII, 28, blz. 74-95.
- L. van Duuren, 1988. Inventarisatie van namen op pijpestelen (eerste aanvulling). PKN XI, 42, blz. 26-35.
- L. van Duuren, 1988. Inventarisatie van namen op pijpestelen (tweede aanvulling). PKN XVI, 63, blz. 550-553.
- J. van der Meulen, 1986. De "Gouwenars" van Alphen aan de Rijn. Alphen aan de Rijn.
- P. Smiesing, 1989. Poolse pijpologie. PKN XI, 44, blz. 74-89.
- P. Smiesing & E. Zimmerman, 1990. Pruisische pijpenfabrieken in Polen 1. PKN XIII, 50, blz. 237-248.
- P. Smiesing & E. Zimmerman, 1990. Pruisische pijpenfabrieken in Polen 2. PKN XIII, 51, blz. 261-272.
- F. Tymstra, 1986. De pijpenmarkt te Amsterdam. PKN IX, 34, blz. 32-34.
- V.O.C., 1743. Journaal van de opperboekhouder van Kamer Amsterdam van de V.O.C., 30 september 1743. A.R.A. Den Haag VOC 7153.
- E. Zimmermann, 1992. Statistik im Umsatz von Tonpfeifen und Tabak im Häfen des Pommerngebietes West im XVII und XVIII Jahrhundert. In: Wybrane zagadnienia z dziejów fajki glinianej. Gdąnsk.
- E. Zimmermann, 1994. Descriptions on the pipe-stems occurring on the Polish area. In: Fajki gliniane. Gdąnsk.

DANKWOORD

Met hartelijke dank aan Piet Smiesing die de aanzet tot dit artikel gaf en mij heeft voorzien van Poolse literatuur over dit onderwerp.

Poolse pijp met het opschrift:

IN ROSTIN